

skriva danska grammatikor och diskutera dansk ortografi. Jag tänker på sådana namn som Rasmus Bartholin och framför allt Ole Borch. Den förre figurerar i Danske grammatikere med en inledande essä *De studio lingvae danicae*, klart inspirerad av Baconska tankar. Den senare figurerar bara som den som har godkänt till trycket såväl Peder Syvs som Henrik Gerners verk. I själva verket var Borch starkt språkintresserad, ett intresse som bland annat har manifesterat sig i *De causis diversitatis lingvarum dissertatio* (1675). Hiärne och Borch träffades flera gånger. Antagligen hade Borch kunnat bättra på åtskilliga av Syvs och Gerners ofullkomligheter, om han hade känt sig kallad. - Som Niels Hastrup föreslog i en kommentar till mitt föredrag återspeglas kanske den cartesianska fonetiken i danska bidrag till den kontrastiva grammatiska litteraturen från epoken.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1995

GLAD FOR, KED AF OG GAL OVER

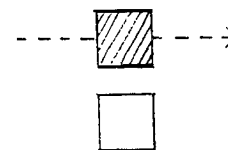
- motiveret, men uforudsigelig præpositionsbrug

Af Karen Margrethe Pedersen (Københavns Universitet)

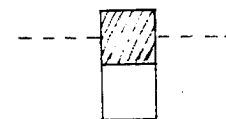
Som redaktør af *Ømålsordbogen* har jeg tit iagttaget, at der er stor variation i præpositionsbrugen. Det kan ikke alene hedde *glad for*, *ked af* og *gal over*, men også *ked over*, *ked i* og *ked ved*. Det er måske ikke så overraskende set ud fra et kognitivt semantisk synspunkt, men det er værd at have in mente, når man taler om sproglig korrekthed og normering.

Betydning og brug

De følgende figurer illustrerer betydningen af præpositionen *over*. Det er skematiske afbildninger af de relationer, der etableres af *over* mellem de to størrelser *trajector* og *landmark* (jf. Langacker 1988:61 og 76). Figurerne viser *over* i dynamiske og statiske situationer og i distans- og kontaktsituationer. Fremstillingen er inspireret af kapitlet om engelsk *over* i Lakoff 1987, og sætningerne er taget fra *Ømålsordbogens* samlinger.

Kan du hoppe over renden?

Du kan løbe ned over markerne.

Der var luger over krybberne.

Vandet står over vejen.

Man kan opdele de skematiske figurer i flere underfigurer, fx ved nærmere at specificere dimensioner og orientering af *landmark* (jf. Lakoff 1987 p. 421-22). Man kan også slå den dynamiske og den statiske situation sammen, eller kontakt og distanssituationen, men så bliver det vanskeligt at afbilde relationerne grafisk. (Lakoffs argument for at adskille den dynamiske og den statiske situation er, at den dynamiske kan have end-point focus, som i sætningen *he lived over the hill*, hvor verbet er statisk, men skemaet er dynamisk). Jeg vil ikke her diskutere, hvor mange skemaer det er relevant at operere med, og heller ikke, hvad der eventuelt er det prototypiske skema, den prototypiske betydning af *over*. Jeg vil nøjes med at konstatere eller hævde, at vi har de samme skemaer for *over* i rigsmålet og i dialekterne. På dette abstrakte plan er der ingen forskel mellem rigsmålet og dialekterne: *over* har de samme betydninger.

Det gælder også for andre præpositioner, at så længe man holder sig til det skematiske plan, så finder man overensstemmelse mellem dialekterne og rigsmålet. Man kan finde afvigelser, men de er sjældne, og jeg vil kun nævne en enkelt: Præpositionen *ad* bruges både i dialekterne og i rigsmålet om vejen ad hvilken: *vi kørte ad landevejen (til Køge)*, men i dialekterne kan *ad* også forkomme i en ældre betydning, om målet for turen: *vi kørte ad Køge*. (Den gamle betydning er ikke helt ukendt i rigsmålet; den findes i metaforiske udtryk som *grine ad én*, *gø ad én*, *gøre nar ad én*. Men disse udtryk er ved at gå af brug - *ad* omtolkes til *af* - måske fordi den egentlige betydning er gået tabt).

Forskellen mellem dialekterne og rigsmålet ligger altså ikke i præpositionernes rumlige betydninger. Den ligger i deres brug, og især i den metaforiske brug. Når det hedder *ked af* i rigsmålet, men *ked i* i mange dialekter, så er det ikke, fordi *af* og *i* har andre betydninger i dialekterne end i rigsmålet, men fordi *ked* er forbundet med andre forestillinger. *ked af* og *ked i* udtrykker forskellige forestillinger.

Geografisk variation

I det følgende vil jeg vise et par eksempler på varierende præpositionsbrug. Jeg begrænser mig til dialekterne på Øerne, som jeg arbejder med til daglig, og jeg anvender Ømålsordbogens geografiske områdeforkortelser: Ø=Øerne, S=Sjælland,

L-Fa=Lolland-Falster, F=Fyn, Lgl=Langeland, Æ=Ærø (alle med tilhørende småøer). Parentes om et område betegner, at frasen ikke er almindelig i området, men kun sporadisk optegnet.

ked i betydningen 'bedrøvet, trist' kan forbindes med 4 præp.:

ked af	S,L-Fa,(F)	han var så ked af at være der
ked over	(S,F),Lgl	jeg kan da se du er ked over å skal af med hesten
ked i	F,Lgl,Æ	jeg er ked i min fader er syg
ked ved	(F)	ingen citater optegnet, kun metafraser

Fraserne er geografisk fordelt, dvs. der er tale om *geografisk* variation. I nogle tilfælde er der optegnet flere præp.-fraser inden for samme geografiske område, fx *ked i* og *ked over* på Langeland. I disse tilfælde er fraserne som regel optegnet hos forskellige personer og repræsenterer ofte ældre og yngre sprogbrug. I de (få) tilfælde, hvor samme person bruger flere forskellige fraser, fx *ked af* og *ked over*, er det tvivlsomt, om der foreligger variation i betydningen *substitution*, eller om der foreligger *kommutation*. For så vidt der er en lille betydningsforskel mellem fraserne (jf. ndf.), bør man vel opfatte fraserne som kommutable.

Man ser, at rigsmålsfrasen *ked af* er den frase, der er almindelig på Sjælland. Det svarer til, hvad man skulle vente. Rigsmålet har rødder i københavnsk, og københavnsk har rødder i sjællandsk.

De fleste steder kan *ked* ikke bruges absolut. Man kan være *glad* og *gal* og *bange* og *flov*, men man kan ikke være *ked* (undtagen på L, sF, Lgl og Æ). Tilstanden *ked* kræver en anledning. Om ikke andet så er man *ked af det*, med et helt indholdstomt *det*, der blot refererer til en uspecificeret anledning. I de områder, hvor det hedder *ked i* og *ked ved*, er man naturligvis *ked i det* og *ked ved det*. I nogle tilfælde er man også *ked af det (i det, ved det) over ngt*. Her har *det* helt mistet sin henvisende funktion, og anledningen til, at man er *ked af det*, angives med *over* (eller med *fordi*). En tilsvarende udvikling finder man i forbindelse med *flov*: *Jeg er så flov af det* eller *så flov ved det*, kan det hedde i nogle dialekter, og her kan man også være *flov af det over ngt* eller *flov ved det over ngt*.

ked i betydningen 'som føler lede, ulyst' kan kun forbindes med 2 præp.:

ked af	Ø	jeg blev ked af at høre på alt det vrøvl jeg er blevet ked af hvidkål
ked i	F,Lgl,Æ	er du ikke snart ked i at høre på hans præk han er ked i pladsen han har

Det er formentlig tilfældigt, at vi ikke har optegnet *ked ved* i denne betydning (parallelt med *led ved*). På Sjælland hedder det *ked af* i begge betydninger af *ked*, og på Fyn *ked i*. På Langeland skelner man derimod mellem *ked over* 'bedrøvet over' og *ked af* 'som har fået nok af'. Her er der altså ikke alene en betydningsforskel mellem præpositionerne *over* og *af*, men også mellem *ked* og *ked i* de to fraser. Distinktionen mellem præpositionerne korrelerer med en betydningsforskel i adjektivet.

glad i betydningen 'i godt humør' kan forbindes med 3 præp.:

glad for	S,(L-Fa)	han var glad for at ikke der blev toldet af hans sæd
glad over	(S)	jeg er så glad over du ville hjælpe mig
glad ved	(S,Fa),F,Lgl	jeg var glad ved at du kom

glad i betydningen 'som godt kan lide' kan forbindes med 4 præp.:

glad for	S,(L-Fa)	han er så glad for at snakke
glad ved	F,T,Lgl,Æ	jeg har altid våren glad ved penge
glad med	(S,Fa),Æ	han er så glad med røget skinke
glad i	(S)	han er så glad i hende ("forelsket i")

Som ved *ked* er der først og fremmest tale om geografisk variation.

gal udviser næsten ikke variation mht. præpositionsbrugen. Det hedder *gal over* overalt, og der er kun et par sjællandske belæg på *gal for*.

bange udviser ingen variation. Det hedder *bange for* overalt. Men her finder man en anden variation: Man kan være *bange af sig* eller *i sig* eller *på sig* (dvs bange af natur eller væsen). Denne variation findes også efter andre adjektiver:

af sig	Ø	han er ikke så bange af sig
--------	---	-----------------------------

i sig	F,Lgl	han er god i sig
på sig	(F),Æ	han var glemsom på sig

Motivation

Selve variationen viser, at præpositionsbrugen er uforudsigelig. Men er den også motiveret? Ifølge traditionel leksikografisk analyse foreligger der i *glad for*, *ked af* og *gal over* "overførte anvendelser" af præpositionerne, ifølge den kognitive semantik metaforiske anvendelser. Så vidt jeg kan se, er der ikke større forskel på disse begreber (og ej heller på leksikografiens "underbetydninger" og den kognitive semantiks "meaning chains" og "semantic networks"), men den kognitive semantik tilbyder en større teoretisk forståelsesramme.

Brugen af *for*, *over*, *ved* og *i* er if. den kognitive semantik motiveret af, at sindstilstande metaforisk opfattes og omtales som placeret i rumlige positioner, dels positioner i forhold til anledningen til tilstanden (man er *ked over* ngt, *ved* ngt og *i* ngt), dels positioner i forhold til subjektet for tilstanden (man er *bange i* sig eller *på* sig). Det er de metaforiske forestillinger, der varierer. De er uforudsigelige.

De metaforiske forestillinger kan være mere eller mindre gennemskuelige. Det kan fx være svært at se, hvilken forestilling der ligger bag *ked af ngt*. I sin "egentlige" rumlige betydning betegner *af* en bevægelse bort fra ngt eller en fjernelse bort fra ngt (jf. *stå af toget*, *tage låget af gryden*). Formentlig betegner *ked af ngt*, at kedheden udgår fra noget. Dvs anledningen er udgangspunkt for kedheden. (Jf. Radden 1988 om den semantiske sammenhæng mellem point of origin og source og cause).

Lige så uigennemskueligt er billedet i *bange af sig*, *god af sig* osv. Betyder *bange af sig*, at følelsen, angsten, bevæger sig ud fra jeg'et? Så kunne man have ventet, at mere udadrettede følelser var forbundet med *af sig*: *arrig af sig*, *god af sig*, *hidsig af sig*, mens mere indadvendte følelser var forbundet med *i sig*: *bange i sig*, *genert i sig* - men en sådan fordeling findes ikke i materialet.

Kognitive semantikere taler om "secondary activation" og herved forstår man, at den egentlige betydning aktiveres i bevidstheden sammen med den metaforiske betydning (jf. Langacker 1988:69). Men der er forskellige grader af secondary

activation; metaforer kan være nedslidte eller helt døde, og metaforer som *ked af ngt* og *bange af sig* hører til de meget nedslidte.

Analogi

Man kan spekulere på, hvor stor en rolle analogi spiller for præpositionsbrugen. Umiddelbart ser det ikke ud til, at den spiller nogen rolle, når det fx kan hedde *glad for*, *ked af* og *gal over* i rigsmålet. Men det betyder blot, at der er flere mønstre for analogidannelse.

Det følgende skema viser forskellige udtryk for sindstilstande i rigsmålet (ifølge Erik Bruun: "Dansk Sprogbrug" 1978):

af	for	over	ved
ked af			
træt af			
stolt af		stolt over	
	glad for	glad over	
	begeistret for	begeistret over	
	bange for		
	ræd for		
		bedrøvet over	
		flov over	
		gal over	
		sur over	
		ærgelig over	
		forskrækket over	forskrækket ved
			led ved

Skemaet viser, at der er flere mønstre for analogidannelse - ligesom der er flere mønstre for billedannelse. Man kan ikke slutte sig til, om det fx hedder *fascineret af* eller *fascineret over*, hverken ud fra sproglig analogi eller ud fra forestillingen om fascinationen. Det er kun kendskabet til konventionen, der kan føre til det rette valg (som er *fascineret af* if. Dansk Sprognævn).

Semantiske muligheder

Vi kan tale om at *kaste sten på ngt* og *kaste sten efter ngt*. I begge tilfælde beskrives stenenes bevægelse mod et mål. Men i *kaste sten på ngt* fokuseres der på målet, på stenenes kontakt med målet. I *kaste sten efter ngt* fokuseres der på retningen mod mod målet, og det er ikke sikkert, at stenene rammer målet. Der er altså forskel på de skematiske billeder, der indgår i de to udtryk. Eller med andre ord: på betydningen af *på* og *efter*.

I listen nedenfor er der anført en række fraser, hvor *på* og *efter* styrer mål for forskellige aktiviteter.

fysisk aktivitet:	kaste sten på ngt	kaste sten efter ngt
sansning:	kigge på ngt	kigge efter ngt
vrede olgn:	gal på ngn	
	tosset på ngn	
interesse, begær:		gal efter ngt
		tosset efter ngt
	<i>ivrig på ngt</i>	<i>ivrig efter ngt</i>
	<i>begærlig på ngt</i>	<i>begærlig efter ngt</i>
	<i>forhippet på ngt</i>	<i>forhippet efter ngt</i>
venten:	vente på ngn	<i>vente efter ngn</i>
	bie på ngn	<i>bie efter ngn</i>
opmærksomhed:	give agt på ngt	<i>give agt efter ngt</i>
	agte på ngt	<i>agte efter ngt</i>
	passe på ngt	<i>passe efter ngt</i>

Vi kan metaforisk tale om at *kigge på ngt* og *kigge efter ngt*. I begge tilfælde er der tale om at blikket rettes mod et mål. I *kigge på ngt* hviler blikket på målet, i *kigge efter ngt* bevæger blikket sig af sted i retning af målet, men når måske slet ikke frem til målet.

I *gal på* og *gal efter* er det ikke kun *på* og *efter*, der har forskellig betydning, men også *gal*. I *gal på* er det vreden der rammer sit mål, i *gal efter* er det begæret der søger sit mål, men måske ikke når det. Det samme gælder *tosset på* og *tosset*

efter.

Så langt er der kommutation mellem en *på*-frase og en tilsvarende *efter*-frase, men herefter er den ene mulighed udnyttet i rigsmålet. Det hedder fx *forhippet på*, men ikke *forhippet efter*, og omvendt *ivrig efter*, men ikke *ivrig på*. I nogle dialekter er disse muligheder imidlertid udnyttet: man kan være *forhippet efter* *ngt* og *ivrig på ngt*, og man kan *vente efter ngn*, *give agt efter ngt* osv. (De fraser, der er udnyttet i dialekterne, men ikke i rigsmålet, er skrevet i kursiv). Desværre kan det ikke altid afgøres ud fra optegnelserne, om de dialekttalende udnytter begge muligheder i kommutationsparret, eller om de blot udnytter den modsatte mulighed af rigsmålet. Men begge dele forekommer. Med kommutation således: *vi venter på, at de skal komme hjem* - *vi venter efter bilen*, fra samme sjællandske meddeler.

For disse fraser gælder det, at præpositionsbrugen er motiveret, men at det er uforudsigeligt, om den er udnyttet.

Variation og resistens

I vore dage sker der som bekendt en stærk udtynding af dialekterne. Mange lokale former går af brug og erstattes af rigsmålsformer, og det gælder også for de lokale præpositionsfraser. Inden for de enkelte lokalsamfund finder man derfor stor variation i præpositionsbrugen. Ikke alene sådan, at nogle mennesker bruger rigsmålsfrasen, mens andre bruger den dialektale frase, men også sådan, at samme menneske varierer mellem rigsmålsfrasen og dialektfrasen. (På Langeland finder jeg fx, at nogle mennesker siger *glad ved*, andre sige *glad for* og atter andre skifter mellem *glad ved* og *glad for*). Den fraseologiske variation følger de samme mønstre som den lydlige og morfologiske variation.

De dialektale fraser har forskellig resistens. Som en tendens gælder det for resistens, at dialektale former med stor geografisk udbredelse har større resistens end dialektale former med lille geografisk udbredelse (jf. fx Thelander 1978:112ff). Denne tendens gælder formentlig også for præpositionsfraserne, men vi ved ikke meget om det, og det er svært at undersøge kvantitativt, fordi fraserne er så lavfrekvente i båndoptagelser. (Fra mine optagelser på Langeland ved jeg, at *glad ved* er en resistent frase; den bruges også af yngre mennesker, der taler

regionalsprog. Men jeg ved intet sikkert om *ked over*, for ordet *ked* forekommer ikke på båndene).

Man kan også tænke sig, at gennemskuelige fraser er mere resistente end uigennemskuelige. Et godt eksempel på en gennemskuelig frase er *fryse på fingrene*. Det hedder *fryse på fingrene* på Fyn og Lolland-Falster, *fryse om fingrene* på Sjælland og *fryse fingrene* i Jylland. Og det er meget resistente fraser. Det er måske ikke så mærkeligt, for hvis fx fynboerne skal udskifte *fryse på fingrene* med *fryse om fingrene*, så er det ikke kun et sprogligt udtryk, de skal udskifte, men også en forestilling: forestillingen om, at kulden sidder *på* fingrene. Til daglig er denne forestilling måske ikke levende for fynboerne, for *fryse på fingrene* er en leksikaliseret frase; men forestillingen kan blive levende, når fynboerne hører *fryse om fingrene*, og opmærksomheden henledes på sproget.

Spørgsmålet er, om de mennesker, der skifter *glad ved* ud med *glad for*, ikke også oplever en lille betydningsændring. Det kommer an på, om *glad ved* og *glad for* er helt døde metaforer, eller om de fremkalder "secondary activation" i en eller anden grad.

Korrekthed og normering

Officielt har man fuld frihed til at bruge de regionale fraser, både i tale og skrift (jf. Erik Hansen 1984). Men friheden eksisterer kun ideelt set; i realiteten kan man blive ramt af sanktioner, hvis man bruger fraser, der afviger fra rigsmålsnormen. Enten direkte sanktioner i form af røde streger eller mere skjulte sanktioner i form af negative holdninger. Der er meget lidt tolerance i Danmark over for afvigelser fra rigsmålsnormen.

Der er også meget lidt tolerance, hvis rigsmålstalende afviger fra normen. Men spørgsmålet er, hvor fast rigsmålsnormen egentlig er, når det gælder præpositionsfraser? Der er i hvert fald stor usikkerhed på normen - måske ikke så meget, når det gælder de mere basale fraser som *ked af* og *vente på*, men nok, når det gælder en lang række mindre basale fraser. Usikkerheden afspejles bl.a. i de mange spørgsmål Sprognævnet modtager vedr. præpositionsbrug.

Når jeg oplever, at mange gode sprogbrugere kan være i tvivl om, hvilken præposition de skal bruge, så tager jeg det som et indicium for, at der er variation

inden for rigsmålet. Selvfølgelig kan en sprogbruger slet og ret være usikker på rigsmålsnormen, men i mange tilfælde er det måske snarere rigsmålsnormen, der er usikker - som ikke ligger helt fast. Hedder det *koncentrere sin indsats på* eller *om*, lyder et af spørgsmålene til Sprognævnet. Både *på* og *om* er velmotiverede i denne forbindelse, og hvis de begge faktisk bruges, må Sprognævnet svare, at de begge er brugelige. Og det er også det svar, Sprognævnet giver.

Vi har efterhånden indset, at der er *lydlig* variation inden for rigsmålet, fx mellem ældre og yngre former. Vi må nok også indse, at der er *fraseologisk* variation, og at ikke alle afvigelser fra vores egen sprogbrug er fejl.

Dialektordbøgerne vil vise os variationen inden for dialekterne, og jeg håber, at Den Danske Ordbog vil vise os variationen inden for rigsmålet.

Litteratur

- Bertelsen, Henrik Obertin (1992): *Over og under*. Relationerne *over* og *under* på dansk og engelsk set i lyset af kognitiv semantik. Utrykt specialeafhandling, kopi i IDD.
- Ekberg, Lena (1993): Arguments for a Network Model of the Lexicon, i Michael Herslund and Finn Sørensen (eds.): *The Nordlex Project*. Lexical Studies in the Scandinavian Languages. Cphgn.
- Hansen, Erik (1984): Kan man tillade danskerne at skrive dansk?, i *Mål&Måle* 1984, 4.
- Herskovits, Annette (1988): Spatial Expressions and Plasticity of Meaning, i Brygida Rudzka-Ostyn (ed.): *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam.
- Johnson, Mark (1989): *The Body in the Mind*. Chicago.
- Lakoff, George (1987): *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago.
- Langacker, Ronald W. (1988): A View of Linguistic Semantics, i Brygida Rudzka-Ostyn (ed.): *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam.
- Radden, Günter (1985): Spatial Metaphors Underlying Prepositions of Causality, i Wolf Paprotté and René Dirven (eds.): *The Ubiquity of Metaphor*. Amsterdam.
- Taylor, John R. (1988): Contrasting Prepositional Categories: English and Italian, i Brygida Rudzka-Ostyn (ed.): *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam.
- Thelander, Mats (1979): *Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal*. Del 1. Uppsala.

Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.):
5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1995

MOJN ELLER MOIN

Af Karen Margrethe Pedersen (Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa)

Hilsenen *mojn* bruges nord og syd for den dansk-tyske grænse. Den høres på alle tider af døgnet og ses på tryk i utallige sammenhænge. I Aabenraa hedder en forretning MOJN, og en lokalradio har det samme navn. Sønderborg bruger sloganet "MOJN ... vi ses i Sønderborg" i reklamer, også de kommunale, på klistermærker og bluser. Dertil kommer skoleblade, spejdertropper og orkestrer der hedder *Mojn*. Syd for grænsen er billedet det samme. Flensborgs ugeavis hedder *Moin, Moin*, og hilsenen ses over indgangen til et af de store kurhoteller på øen Sild. Den findes endvidere på dækkeservietter, krus, kasketter og paraplyer. Alle er øjensynlig glade for hilsenen. Den tages som udtryk for et lokalt tilhørsforhold og den sælger! Tilflyttere kan endda måle graden af deres integration i det sønderjyske lokalsamfund med *mojn*. Når de lokale siger *mojn* til tilflytteren, er hun accepteret. Det kræver selvfølgelig at der også svares *mojn* som den naturligste ting i verden.

Mojn er forbojn

Men i Sønderjylland er det ikke alle der siger *mojn*. Nogle hævder at *mojn* er *forbojn* - altså forbudt. Når man støder på den vending, begynder det at gå op for en hvor stærke de nationale modsætninger mellem dansk og tysk har været og måske stadig er i nogle kredse. De der tager afstand fra *mojn* forbinder ordet med det tyske styre 1864-1920. De ser hilsenen som et udtryk for tysk indflydelse og dominans.

Ordets etymologi

Ordet *mojn* er unægtelig af tysk oprindelse, ligesom mange andre låneord i dansk. Peter Jørgensen skriver i artiklen: "En sønderjysk hilsen" at *mojn* stammer fra den dialektale udtale *morjen* som findes i berlinsk og brandenburgsk. Det betyder *Morgen*. Der er tale om at *g*, når det står efter *r* som i *Morgen*, i dialekterne går over til at blive et *i* eller *j*. Og det eftervokaliske *-r* er så faldet bort. Der er altså tale om en lydovergang *-rg > -rj > -j*, fra *Morgen* over *morjen* til *mojn*.